

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

»Zusammenschau von bildender Kunst und Dichtung» (D. Jost). Men han refererar som synes själv till Hermann Bahr och behandlar vid sidan av »Dekorative Sprache» och »Dekorative Kritik» också »Angewandte Lyrik» och »Theater-Dekoration» i ett kapitel som är rubricerat Konstituenten des Begriffs [=»Jugendstils«] in literarischer Kunst. Efter mönster av den bildande konsten (»Maler bauen heute Stühle») krävde Bierbaum en brukslyrik som glada människor kunde sjunga tillsammans: »Angewandte Lyrik, — da haben wir unser Schlagwort.» Underrubriken till Simons avhandling anger att hans inriktning just gäller *Kunstgewerbe* in literarischer und bildender Kunst; Sezessionismus kännetecknas av ett extensivt konstbegrepp, heter det också i hans nominaldefinition: »Statt der Form interessiert die 'Dienstbarmachung' von Kunst, doch die Funktion sollen Formalien symbolisieren.» Det ingår ett bildmaterial i Simons bok som t. ex. visar ett par industriflaskor av glas från 1900. »Deshalb muss dieses Buch, das einen Beitrag zur Literaturgeschichte leisten will, auch die Kunstgeschichte und ihre Objekte einbeziehen: Sie erhalten Zitatcharakter, werden dokumentarisch eingesetzt, nicht regulativ wie bisher üblich.» (Jfr Horst Fritz som beträffande Richard Dehmels kärleksdikter utan dylika reservationer talar om »die enge Bindung Dehmels an die Malerei und besonders die Graphik der Jugendstilkunst». A. a., s. 59.) Kring sekelskiftet florerade kabarén och varietén, ofta benämnda »Überbrettel» eller »Buntes Theater». Simon uppehåller sig särskilt vid de groteska parodierna och nonsensartade ramsor som var ett populärt inslag på kabaréerna. Rilke tjusades av den sammansatta livsstämningen i visorna och såg »[den] Reiz der Chansons [...] in einer Sprache, die in einem Atem Schauerliches und Schönes, Drolliges und Tiefsinniges sagen kann».

Det första ledet i boktiteln stod i förgrunden för Robert Schmutzlers stort anlagda översiktsverk *Art nouveau — Jugendstil* (1962). Esteten och dandyn bar upp dessa riktningar, framhöll han. På den linjen har de tyska ungdomstilforskarna också gått i fortsättningen, men den konstnärliga värderingen har slagit olika ut. Jost Hermand som behandlat Jugendstilen i flera sammanhang, har allt skarpare attackerat den för dess esoteriska formspråk och sociala avideologisering; han har, kan man väl säga, närmat sig Walter Benjamins synsätt i Rückblick auf Stefan George (1933), en uppsats som gav uttrycket litterär ungdomstil sociala implikationer. Också Simon berör de sociala aspekterna; »in Versuch, Utopie zu realisieren, verfehlt man die Gegenwart», heter det summerande i hans nominaldefinition (Antibürgerliche Implikationen). Dominik Jost konstaterar i sin ovan berörda skrift: »Jugendstil überhaubt und Kitsch sind heute noch

für manche Zeitgenossen vertauschbar.» Med en moraliserande attityd som inte har alltför mycket till övers vare sig för ett lättsinnigt artisteri eller för »Bedarfkunst», tillerkänner Simon »Jugendstil», art nouveau osv. »eine Position zwischen Kunst und Ware», »die um 1900 sensationell wirkte und eine fragwürdige Popularität veranlasste». Simons framställning blir emellanåt på tyskt manér litet ogripbart teoretiserande, men hans stora arbete är uppslagsrikt och i hög grad informativt. Den fortsatta ungdomstilforskningen — i BRD torde man inte förtrötta att söka nya aspekter på den anslagna vägen — får all anledning utnyttja det och ta ställning till hans teser.

Ulf Wittrock

Literaturmagazin 7. Nachkriegsliteratur. Hrsg. von Nicolas Born und Jürgen Manthey. Rowohlt Taschenbuch Verlag. Reinbek bei Hamburg 1977.

Göran Kristensson: *Angloamerikanische Einflüsse in DDR-Zeitungstexten* under berücktsichtigung semantischer, pragmatischer, gesellschafts-ideologischer, enlehnungsprozessualer und quantitativer Aspekte. Stockholmer Germanistische Forschungen. Almqvist & Wiksell International. Kungälv 1977.

Schriftsteller der DDR. Belletristische und Sachbuchautoren, Übersetzer, Herausgeber, Literaturwissenschaftler, Kritiker. Meyers Taschenbücher. VEB Bibliographisches Institut Leipzig. 1974. (2. unveränderte Auflage 1975.)

Exil. Die Ausbürgerung Wolf Biermanns aus der DDR. Eine Dokumentation. Hrsg. von Peter Roos. Mit einem Vorwort von Günter Wallraff. Kiepenheuer & Witsch. Köln 1977.

I Samlaren 1976 (s. 221 ff.) gav Thelma Hanson en översikt över den växande forskningen kring Karl Kraus. Zur Rezeption von Karl Kraus nach dem Zweiten Weltkrieg är temat också för en uppsats av Joseph Quack i den sjunde volymen av *Literaturmagazin*, där med ett par undantag alla bidrag ägnats den västtyska efterkrigs litteraturen. Quack hävdar en passant att Kraus' verkan till stor del sammanhänger med Benjamins och Adornos som från honom har övertagit sina bästa tankar! Den första bok av Kraus som trycktes efter kriget — han avled 1936 — var *Das dritte Walpurgisnacht*, »sein Buch über Hitler. Schon 1945 wurden die ersten Artikel des *Wörterbuch des Unmenschlichen* verfasst, worin die von Hitler infizierte Sprache untersucht wurde. Das zweite Buch der Werkausgabe war die Sammlung der Aufsätze zur *Sprachlehre*. Kraus scheint also durchaus in ein günstiges Klima gekommen zu sein.» Heinrich Fischers väldiga verktöga betecknar Quack

emellertid som ett dokument över den *opolitische* Kraus; »in jedem der Nachworte wurde das zeitkritische Werk von der Zeit gereinigt, bis nur noch die reine Dichtung übriggeblieben war.» Alfred Pfabigan anmärker också beskt från sin position i boken Karl Kraus und der Sozialismus (1976): »Die an ein Wunder grenzende Renaissance des fast vergessenen Kraus nach 1945 war also nur durch eine Verkürzung seines Werks möglich: Der 'radikale' Kraus musste wegfallen.» Quack syftar till att visa på motsägelserna inom Krausreceptionen och anbringar ironiskt som rubrik på sin uppsats ett citat från en Krauskritiker: Grammatiker sind keine Rebellen. Romanisten Victor Klemperer gav 1946 ut en bok om språket i Det tredje riket (Die unbewältigte Sprache); hans språkkritik var visserligen inte avhängig av Kraus, konstaterar Quack; »dagegen kann man bei den von Sternberger, Storz und Süskind in den *Wandlung* (Nov. 1945) begonnenen Artikeln *Aus dem Wörterbuch des Unmenschen* einen Einfluss von Kraus vermuten.»

Literaturmagazin 7, en 400-sidig volym, utgör ett Sonderband, som Jürgen Manthey, en av utgivarna, inleder med uppsatsen Zurück zur Kultur. Die Wiedergeburt des nationalen Selbstgefühls aus dem Geist der Tragödie, ett litet väl patetiskt anslag. Boken ger överhuvud en mångfald viktiga bidrag till en tysk litteraturhistoria för årtiondet närmast efter krigsslutet. Hans Werner Richter, som var med om att grunda Gruppe 47 och att utge *Der Ruf*, drar sig till minnes: »Und die Sprache, diese gebeutelte und verdorbene Sprache, es war keine 'Dichtersprache' mehr.» Vad man, åtminstone i en liten krets, sökte utforma var ett nytt och anorlunda språk, »weg von der Propagandasprache des Dritten Reiches und weg von der Sprache der inneren Emigration, die jemand später die 'Sklassen-Sprache' nannte». Böll och Hermann Lenz för ett längre samtal, sekunderade av de båda utgivarna, om sina litterära utgångspunkter. För många författare var, som Heinrich Vormweg betonar, litteraturen under den första efterkrigstiden »en asyl». »Das erstaunlichste an den frühen Nachkriegsliteratur ist noch immer, wie rasch und folgenlos die Ansätze zu politischer Fragestellung in ihr untergingen.» Hans Dieter Schäfer försöker sig på en Periodisierung der deutschen Literatur seit 1930. Helmuth Heissenbüttel erinrar i sina betraktelser anekdotiskt om hur Brecht »dem dennoch geistvertrauenden, geistschwellenden Adorno als Sprache der Zukunft Pidgin-English entgegenhielt!» Brecht skydde ju de formlösa utsävningarna; hans nu i BRD utgivna Arbetsjournaler vittnar både om hans konstnärliga formsträvanden och om hans vanskliga position i DDR. (De har försiktigtvis inte gjorts tillgängliga där.)

»Gab es eine Re-education der Sprache?» Det är också en av frågeställningarna i Literaturmagazin. Hansjörg Gehring skriver om den amerikanska militärregimens »Re-education-Programm» i Tyskland; det förde med sig många restriktiva och korrekтива åtgärder. Det angloamerikanska inflytandet har ingen Berlinmur kunnat utestänga, det må nu gälla popkulturen eller andra ting. Göran Kristensson, lärjunge till Gustav Korlén, har i en intresseväckande doktorsavhandling studerat Angloamerikanische Einflüsse in DDR-Zeitungstexten – för den långa, metodiskt specificerande *undertiteln* se ovan! I bokens slut finner man ett större alfabetiskt ordregister som går från Action och Adapter till en rad sammansättningar med grundordet yankee; sammansättningar med pop är givevis legio. (Materialet är från oktober 1972 och ur en rad olika tidningar och tidskrifter i DDR; jämförelsematerial har hämtats från åren 1952 och 1962.) »Das haubtinteresse gilt der frage, *wie* und *warum* angloamerikanische elemente als bestandteile journalistischer äusserungen in konkreten texten verwendet werden, d. h. in erster linie der frage nach ihren spezifischen inhalten, funktionen, nach ihrem applikationsbereich und realitätsbezug und nach der verwendungsmotivation.» Den allmänna uppfattningen har varit att a/a inflytanden haft en ytterst marginell betydelse för det tyska språkets utveckling i DDR. I stället har det offentliga språkbruket där väl med all rätt ansetts vara starkt influerat av Sovjets och de andra socialistiska öststaternas språkstil. »Die emotionale herabsetzung und verurteilung des sprachgebrauchs in der DDR seitens vieler BRD-linguisten, pseudo-linguisten und sprachkritiker in der fünfziger und sechziger jahren waren oft mit einer verurteilung der sozialistischen ideologie verbunden. Besonders häufig erscheint die bezeichnung 'totalitärer Stil'.» Här finns inte utrymme för att närmare ventila Kristenssons frågeställningar och resultat; det tillhör ju mer ett filologiskt fackorgan. I ett slutavsnitt, »Weitere forschungsaufgaben», framhåller Kristensson bl. a. lämpligheten av jämförande språkliga undersökningar med BRD-texter, »auf dem hintergrund politisch-ideologischer divergenzen und als reflex gesellschaftlicher gegensätze». Om den metodiska problematik som är förenad med dylika forskningsuppgifter synes Göran Kristensson väl medveten. Värdefull också för litteraturforskare är redan den omfångsrika litteraturförteckningen som upp tar de mest skiftande bidrag till diskussionen om den språkliga öst-väst-problematiken. BRD-germanistiken använder i regel »tyska språket» bara för BRD-tyska! »Bei der beurteilung der sprachentwicklung in der DDR galt lange (und gilt wohl in gewissen kreisen immer noch) die deutsche sprache in der BRD als norm.»

I Sv.D. återgavs 15 och 19 juni 1977 två intervjuer av Richard Swartz med Hermann Kant, vice ordförande i DDR:s författarförbund, och med Stefan Heym. Bakgrunden till samtalen är vad som hänt inom kulturlivet i DDR alltsedan november 1976. Stefan Heym talar ut nog så öppet: »Vårt språk har splittrats i två. I ett officiellt, byråkratiskt språk som inte har något gemensamt med det språk som pratas i ölhallarna eller hemma i folks kök. Och detta nya språk är inte ens effektivt. Det är inte som vetenskapsmännens konstgjorda språk praktiskt. Det tjänar inte kommunikationens syften utan finns där bara för att dölja verkligheten.» Heym förtigs så gott det nu går i DDR; han är ju en man med courage de son opinion, det han visat långt före Biermannaffären 1976. I författarlexikonet Schriftsteller der DDR talas om hans progressiva engagemang; teckningen av Lasalle i romanen med samma namn röner dock en viss kritik. Lexikonet upptar förteckningar på utdelade Nationalpris och andra officiella författar- och konstnärspris men först och främst rymmer det ca 700 artiklar om DDR-skriftställare av alla de slag. Günter Kunert och Reiner Kunze har ännu ej drabbats av bannstrålen, heller ej Bernd Jentsch som ju nu beslutat sig för att stanna kvar utomlands. Brecht ägnas en större artikel (som ett av hans första verk nämns dramafragmentet Gösta Berling); Johannes Bobrowski karakteriseras nyanserat. Wolf Biermann är utesluten redan i den första upplagan (1974). Detta kan synas anmärkningsvärt mot bakgrund av att han tilläts figurera i Geschichte der Literatur der Deutschen Demokratischen Republik (Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin, 1976). Men här brännmärks Biermanns angrepp mot partiet och »antisocialistiska» position vid 1960-talets mitt, liksom hans bristande förståelse för den 1961 upprättade »antifascistiska skyddsvallen». Och överhuvud ger inte den knappa behandlingen någon som helst positiv karakteristik. »Der Sensualismus und das Genussstreben, das sich in seinen empfindungslyrischen Liedern artikuliert, glitten in einen anarkistischen Individualismus ab, der sich objektiv ausserhalb politisch-gesellschaftlicher Verantwortlichkeit stellt.» Biermann framstår som ett varnande exempel, han är en icke önskvärd författare.

Så följde *exilen*, »die Ausbürgerung Wolf Biermanns aus der DDR». Den dokumentation som Peter Roos publicerat under medverkan av Armin Brocker och Carla Boulboullé gör inte anspråk på att utgöra en vetenskaplig »upparbeting» av materialet; »ausgewählte exemplarische Dokumente stellen die verschiedenen symptomatischen Aspekte des Geschehens dar und werden durch ergänzende Analysen und Kommentare durchschaubar gemacht». Peter Roos deklarerar

vidare om urvalsprinciperna: »Unsere Edition will vor allem folgendes transparent machen: die Hal-tungen der Personen des öffentlichen Lebens (Po-litiker, Schriftsteller, Künstler), der politischen Gruppen, der Zeitungen und Zeitschriften und die verzerrende Berichterstattung der Presse mit ihren vielfältigen Manipulationsstrategien. Be-sondere Aufmerksamkeit gilt in diesem Zusammen-hang auch der politischen Karikatur und der journalistischen Rhetorik.» De estetiska aspek-terna får träda i bakgrunden. Reaktionerna inom de olika vänstergrupperna i BRD ägnas ett spe-ciellt studium; sålunda behandlar Peter Roos själv temat »Fall Biermann in maoistischer Sicht». Exil utgör inte den allra första dokumentationen kring fallet Biermann. *Europäische Ideen* har 1977 ägnat ett Sonderheft åt Biermannaffären och ett inne-hållsrikt dokument utgör skriften *Wolf Biermann – ein deutscher Fall*; hrsg. v. Komitee zur Verteidi-gung und Verwirklichung der demokratischen Rechte und Freiheiten in Ost und West. (Bochum 1977.)

Biermann har gärna talat om »feodalsocialis-men» i DDR. I en intervju med Günter Wallraff 26/27 oktober 1976 förklarade han att ett liv i väst skulle betyda slutet på hans verksamhet som författare. »Der erste Grund: Ich bin schon zu lange in diesem Land – seit 1953. Meine Kenntnisse – von der Sprache bishin zur gesellschaftlichen Struktur – sind spezialisiert auf die DDR. Die westdeutsche Sprache kann ich nur wie ich den Blues der Amerikaner nachäffe. Aber meinen ei-genen Deutschen Demokratischen Blues, den kann ich nur hier singen.» (Ja, Kristensson regi-strerar Blues!) Man hade inte lyckats isolera hon-om i DDR, framhöll Biermann. Hans sånger spreds genom avskrifter, kassetbandinspelningar osv. »Und die Musik ist selbst eine politische Waf-fe!» Efter »die Ausbürgerung» som för Biermann blev en svår chock (Wallraff bekräftar att det förhöll sig så), kommer han förvisso efterhand att finna de rätta konstnärliga uttrycken för sin nya socialistiska belägenhet, därom är Günter Wallraff emellertid övertygad. Biermann står i sin exil inför en ny verklighet som ställer honom inför ett nytt erfarenhetsmaterial. »Ein Künstler wie Biermann der nicht nur auf Nuancen gesellschaftlicher Prozesse reagiert [...] wird mit Formeln wie 'BRD=Kapitalismus – Basta!' nicht auskommen können und wollen. Das beginnt beim Alltäglichen, einem zentralen Faktor seiner Kunst.» (P. Roos.)

De politiska och ideologiska aspekterna dominerar helt i *Die Sowjetunion, Solschenitzyn und die westliche Linke* (Rowohlt Taschenbuch 1975), ut-given av Rudi Dutschke och Manfred Wilke. De komplicerade relationerna mellan västern i väst och oppositionen i öst blir mångsidigt belysta. En

av bidragsgivarna är dissidenten Roy Medwedev, som diskuterar Solsjenitsyns politiska ideologi. Sedan boken utkommit har ju åtskilligt hunnit hända, nu senast i samband med Belgradkonferensen.

Ulf Wittrock

Pavel Medvedev: *Die formale Methode in der Literaturwissenschaft*. Hrsg. und übersetzt von Helmut Glück. Mit einem Vorwort von Jurij Striedter. J. B. Metzler. Stuttgart 1976.

Roman Ingarden: *Det litterära konstverket*. I översättning av Margit Kinander. Bo Cavefors Bokförlag. Lund 1976.

Roman Ingarden: *Gegenstand und Aufgaben der Literaturwissenschaft. Aufsätze und Diskussionsbeiträge (1937–1964)*. Niemeyer. Tübingen 1976.

En god orientering i den ryska formalismen ger den på Kontrakurs 1971 av Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg utgivna antologin Form och struktur. De konstaterar i inledningen att den ryska skolan först på 50-talet blev mer allmänt känd i Väst, framför allt tack vare Victor Erlichs *Russian Formalism* (1955; 2 rev. ed. 1965; också i tysk och fransk övers.). »Men det är inte förrän vid mitten av 60-talet, sedan ett flertal av formalisternas viktigaste verk blivit översatta till västeuropeiska språk, som deras idéer på allvar började inlemmas i metoddebatten i Väst. Samtidigt kan man i Sovjetunionen märka en generösare inställning gentemot denna länge förkättrade riktning, något som bl.a. resulterat i nytryck av flera svåråtkomliga skrifter.»

Pavel Medvedevs namn förekommer inte i Form och struktur, men väl i Erlichs bok, där hans arbete Formal'nyj metod v literaturovedenii (Leningrad 1928) betecknas som »[die] ausführlichste und gelehrteste Kritik des OPOJAZ, die je von einem Marxisten vorgenommen wurde» (Erlich, tysk övers. 1964, s. 126). Den karakteristik som där ges är emellertid missvisande, hävdar Helmut Glück i sin inledning till den av honom nu framlagda tyska översättningen av Medvedevs bok: »Die Darstellung des wissenschaftlichen und poetisch-ideologischen Kontexts des Formalismus bei Erlich, seinem in Westen massgebenden Historiographen, leidet stark unter antikommunistischen Ressentiments.» Böcker har sina öden; det gäller i hög grad om Medvedevs verk. Av det ryska originalet finns ett 1974 gjort omtryck (Hildesheim–New York). Likaså omtrycktes 1973 Formalizm i formalisty, den andra 1934 utgivna starkt omarbetade utgåvan av Medvedevs bok.

Medvedev (f. 1892) var knuten till Bachtin-kretsen i Petrograd/Leningrad. Han hade strax ef-

ter oktoberrevolutionens utbrott ställt sig i Sovjetmaktens tjänst och han var med om att organisera »kulturellt upplysningsarbete bland massorna». Hans första större litteraturvetenskapliga arbete utgjorde en monografi över Blok (1922). Han blev 1927 docent och 1933 professor vid historiskt-filologiska institutet i Leningrad. Stalins piska svepte och det ideologiska klimatet skärptes alltmer. I sitt förord till Formalizm i formalisty gör Medvedev avbön för »förringar och lögner» – citationstecknen är hans egna – i sina tidigare arbeten. »I vårt kampfyllda och anspända ideologiska liv är avslöjandet av olika antimarxistiska föreställningar inom litteraturvetenskap och estetik av särskild vikt.» Så börjar Medvedevs förord 1934. Hans argumentation har förgrovats och han anklagar doktrinärt Trotskij för att inte ha insett hur skadlig, borgerlig och antimarxistisk formalismen var; Medvedev talar nu själv om »den formalistiska bacillen». Jag behöver bara citera slutorden i Medvedevs arbete från 1928 för att det skall stå klart hur mycket mer nyanserat och välbalanserat i sina resonemang detta var: »Varje ung vetenskap – och den marxistiska litteraturvetenskapen är mycket ung – måste skatta en god motståndare ojämförligt mycket högre än en dålig medkämpe.» Det är alltså formalismen som åsyftas. Medvedevs ostentativa självkritik och kursomläggning är det alltför lättköpt att sätta sig till doms över. Han kom snart att i likhet med så många andra intellektuella deporteras till Stalins fångläger. Hans dödsår är 1938. En rysk litteraturen-cyklopedi upplyser att han »postumt rehabiliterats». Men omtryck av hans verk har inte skett i Sovjet.

Centralgestalt i OPOJAZ var Sklovskij som stod för en av de mest betydande insatserna inom formalismen. Han avsvor sig visserligen sin »irrlära» i en artikel med titeln Monument över ett vetenskapligt misstag (1930) – »en titel som man tycker lyser av mångtydig och underfundig ironi» (Form och struktur, inledningen). Medvedevs kritik gäller – liksom Trotskij's – den tidiga formalismen, speciellt just Sklovskij's. Jurij Striedter, denne kännare av den ryska formalismen, påpekar i ett förord till Helmut Glücks nyöversättning, Die formale Methode in der Literaturwissenschaft, att Roman Jakobson och Jurij Tynjanov just året 1928, samma år som Medvedevs bok utkom, gemensamt signerade en rad teser till litteratur- och språkstudiets problematik som visade att de båda nu var inne på nya vägar; om detta program delvis gick i samma riktning som Medvedevs kritik, »dann widerlegt das einerseits Medvedevs polemische Behauptung von der mangelnden Entwicklungsfähigkeit des Formalismus, bestätigt aber andererseits die Sachgemässheit seiner theoretisch-methodologischen Kritik. Im Unter-